

Tidelaget och hotet mot maskuliniteten — ett genmäle

AV JONAS LILIEQUIST

inger Lövkrona har alldeles rätt när hon kritiserar mig för att ha försummat den kulturella konstruktionen av manlig sexualitet i min avhandling om tidelagsbrottet. Det är förstås en allvarlig brist och en av de aspekter som jag kommer att arbeta med inför en ny utgåva. Nu är saken inte riktigt så illa som den ser ut. Frågan har berörts i några artiklar och uppsatser, men kom av olika anledningar aldrig att utvecklas i avhandlingen.¹ Min studie bör alltså fortfarande betraktas som ett arbete i vardande och det känns därför extra stimulerande att få diskutera Lövkronas synpunkter, särskilt som hon i vissa centrala stycken gör en totalt motsatt tolkning av tidelagshandlingens karaktär och innebörd.

Först ett klargörande. Jag skulle inte vilja påstå att tidelag var ett uttryck för mäns ambivalens till djur som Lövkrona anspelar på i sin rubrik. Ett sådant påstående låter sig genast tolkas som en sorts frustrationsteori — unga män kände saknad när de inte längre kunde umgås obesvärat med kor och kvigor och sökte återskapa barndomens kroppsliga och känslomässiga närhet till djuren genom tidelag. Arbetsdelningen mellan könen skulle inte bara förklara det stora antalet rättsprocesser utan också tidelaget "som fenomen". Mina lite slarviga och outvecklade formuleringar om manlig ambiva-

lens skulle kunna tolkas så, men det har inte varit avsikten. Med utgångspunkt från ett sådant antagande kan man med rätta fråga sig varför den ambivalenta hållningen till djur skulle få just ett sexuellt uttryck!

Ambivalensen och närheten till djuren

Det jag hävdar är något helt annat. Lövkrona snuddar själv vid mitt resonemang när hon ska motivera varför män sökte bekräftelse på sin manlighet genom just tidelag. Hon skriver att "sexuella handlingar mot djur var 'tänkbara' — tidelag var ju inget okänt fenomen". Javisst, men varför var tidelagshandlingen "tänkbar" i det äldre svenska agrarsamhället och varför framstår den som så exotisk och bisarr för en betraktare från ett modernt urbaniserat samhälle? Det är denna fråga jag försöker besvara när jag pekar ut den "nära" relationen till djuren som en grundläggande förutsättning i stället för frustration eller perversion! "Närhetens" innebörd förtjänar att behandlas utförligare än vad som gjorts i avhandlingen. Närheten var både kroppslig och känslomässig. Nyttواسpekten — det självklara i att manipulera och utnyttja djuren kroppsligen som arbetskraft och föda — hör också hit och är inte minst viktigt för att förstå den

blandning av affektion, dominans och exploatering som jag menar präglade människornas förhållningssätt till djuren och gjorde tidelagshandlingen tänkbar i det äldre agrarsamhället. Närheten var alltså mer än rumslig och fysisk, den var ett förhållningssätt som skiljer sig från det moderna urbana förhållningssättet till sällskapsdjur.

Detta var naturligtvis inte något speciellt för Sverige. Inte heller var det något speciellt för svenska förhållanden att barn som växte upp i agrara boskapsskötande miljöer kunde bli förtrogna med djurens sexualitet och kanske också få sina första sexuella upplevelser i kontakt med djuren (vilket inte nödvändigtvis behöver vara liktydigt med sexuella *handlingar*). Däremot var det ovanligt, åtminstone i ett samtida västeuropeiskt perspektiv, att skötseln och vallningen av boskapen betraktades som exklusiva kvinno- och barnsysslor. Arbetsdelningen mellan könen som också i stor utsträckning var en arbetsdelning mellan åldersgrupper, skapade på detta sätt en grund för en problematisering och uppmärksamhet kring tidelagshandlingen som inte fanns i kulturer där det var självklart att vuxna män rörde sig obetsvärt bland boskapen. Denna uppmärksamhet och problematisering bidrog till att fler tidelagare avslöjades och ställdes inför rätta i Sverige än i andra länder. Detta är vad jag hävdar — inte att arbetsdelningen skulle förklara varför människor kunde tänka sig att begå tidelag eller att tidelag skulle vara vanligare i Sverige därför att frustrerade unga män försökte kompensera barndomens känslomässiga förhållande till djuren.

Jag menar alltså att tidelagshandlingen inte alls föddes ur mäns ambivalens till djuren utan att ordningen snarare var den omvända. Sexuella fantasier, känslor och handlingar mot djur var tänkbara redan i barndomens lek och arbete och i dessa åldersgrupper tycks också toleransen ha varit som störst. Ambivalensen växte sig stark

under ynglingaåren för att i vuxen ålder alltmer förbytas i ett avståndstagande utan att handlingen för den skull var helt otänkbar. Den omedelbara följden av att ynglingar och män hade en ambivalent inställning har således snarare dämpat än uppmuntrat benägenheten att begå handlingen.

Pojkar, ynglingar och unga män

Lövkrona gör en helt motsatt bedömning. Enligt henne spelade närheten under barndomen ingen större roll. Det var yngre män som stod för huvudparten av tidelagsbrotten medan pojkarnas roll var obetydlig. Nu kan man ju inte utan vidare förutsätta att de anklagades åldersfördelning ger en rättvis bild av de verkliga förhållandena. Åtalsstatistiken kan tänkas ge uttryck för ett urval där vissa åldersgrupper har varit mer utsatta för misstankar än andra. Problemet är klassiskt för varje tolkning av rättsstatistik. Men även om man inte gör några antaganden om det verkliga förhållandet så är påståendet missvisande. Det var inte yngre män utan ynglingar i åldern från femton till och med nitton år som utgjorde den ojämförligt största gruppen av de anklagade. Denna åldersgrupp stod ensam för nära fyrtio procent av alla anklagade personer vars ålder finns angiven.² Om man med ynglingar menar köns mogna men ännu inte giftasvuxna personer kan man kanske utsträcka ynglingagruppen ytterligare något med tanke på den traditionellt höga giftermålsåldern.³ Å andra sidan får man nog räkna med en senare pubertet än i dag, vilket betyder att också en del femton- och sextonåringar kan föras till pojkarna.⁴

Var Lövkrona drar gränsen är oklart. På ett ställe i texten likställs yngre män med "drängar" vilket skulle innefatta praktiskt taget hela gruppen femton- till nittonåringar (och i konsekvensens namn även en del

tretton- och fjortonåringar), men jag förmodar att hon menar att gränsen går ungefär vid tjugio år. Andelen yngre män i första femårsintervallet från tjugio till och med tjugofyra år var visserligen stor men ändå avsevärt lägre än andelen ynglingar. Inte heller om man utsträcker gruppen ytterligare en åldersklass upp till och med tjugonio år kommer man upp i samma andel som femton- till nittonåringarna. Allra tydligast var ynglingarnas dominans i de processintensiva norra och mellersta delarna av landet. Ynglingar utgjorde här tillsammans med pojkar en klar majoritet av de anklagade.

Yngling eller yngre man — skillnaden har betydelse för hur rättsprocesserna skall tolkas. Om tidelag var något som huvudsakligen begicks av unga män, så visar rättsstatistiken att det framför allt var ynglingar som var utsatta för misstankar och angivanden. Detta rimmar dåligt med Lövkronas antagande att den viktigaste anledningen till att tidelagshandlingen angavs var att den uppfattades som en skymf mot äktenskapet. Skymfen och därmed viljan att ange borde väl ha varit större när en giftasvuxen eller redan gift man begick handlingen. Borde inte uppmärksamheten snarare ha förstärkts gentemot dessa grupper om det dessutom var så att man visste att tidelagshandlingen låg i linje med det manlighetsideal som vuxna män förväntades leva upp till?! Utgår man däremot från att det framför allt var arbetsdelningen som förstärkte uppmärksamheten och bidrog till avslöjandena så innebar puberteten och ynglingaåren just ett övertagande av den vuxne mannens arbetsroll. Misstankarna behöver inte ha varit starkare mot ynglingar än mot yngre män — övervikten för ynglingar kan mycket väl ha motsvarat de faktiska förhållandena.

Men pojkar då?! Att tidelag var betydligt vanligare i denna åldersgrupp än vad som framgår av anklagelsestatistiken framkom-

mer redan i rannsakningsmaterialet. Det var vanligt att vuxna män som anklagades bekände att de begått sitt första tidelag i unga år, ofta redan under pojkårens vallgång. En ackumulerad statistik som för varje åldersintervall anger hur stor andel av de anklagade som någon gång i sitt liv begått tidelag skulle följaktligen ge en rättvisare bild av det verkliga inslaget av pojkar och ynglingar.

Varför anklagades inte fler unga pojkar? Jag har anfört ensligheten i vallskogen som en tänkbar orsak. Den traditionella arbetsfördelningen innebar att pojkarna i stor utsträckning lämnades ensamma med djuren. Men man måste nog också fråga sig vilken betydelse könsmognaden hade för att en handling skulle betraktas som tidelag. Unga pojkar som överraskats i gärningen dömdes inte fullt ut för tidelag eftersom handlingen inte ansågs kunna ha någon "verkan" vid alltför unga år.⁵ Det är tänkbart att det också var på detta sätt som landsbygdsbefolkningen i äldre tid uppfattade pojkarnas närmanden och klängande på djuren — som omogna tilltag snarare än som "verkliga" handlingar. Barn var ju inte heller straffmyndiga. Man kan fråga sig vad nio- och tioåriga pojkar egentligen hade i rätten att göra! Hade det inte räckt med ett kok stryk! Kanske är det faktum att så unga pojkar över huvud taget ställdes inför rätta det verkligt uppseendeväckande. I varje fall finns det få motsvarigheter i svensk kriminalhistoria.

"Pojkkulturen"

Mitt antagande om en "pojkkultur" grundas alltså inte på att pojkar skulle ha stått för en "extremt" hög andel av de anklagade, utan på de speciella omständigheter som framkommer i rannsakingarna och som skiljer pojkarnas beteende från ynglingars och mäns. När pojkar begick tidelag tillsam-

Misstänkt avkomma efter tidelag. Illustration ur Joen Petri Klints järteckensamling, från 1600-talets början. Handskrift förvarad i Linköpings stiftsbibliotek.

mans tyder det på att man ännu inte hade tillägnat sig vuxenvärldens skamkänslor. Trycket från omgivningen för att skambelägga handlingen var antagligen inte heller lika stort som mot könsmogna ynglingar och vuxna män. Mot den bakgrunden kan man förmoda att pojkars prat fick en helt annan intensitet och öppenhet än vad som präglade vuxnas skvaller om misstänkta tidelagare. Intresset fick naturligtvis näring av rykten och berättelser från vuxenvärlden, men det verkar som om pojkarna framför allt har sporrats av varandra och av djurens egna sexuella beteenden.

Men Lövkrona litar inte på bekännelserna. När unga pojkar förklarade att de inspirerats av djurens parning, så hade de i själva verket tagit efter vad de sett vuxna män göra i fähusen. Några antydningar i källmaterialet som skulle styrka ett sådant antagande finns inte. Annars skulle man kunna förvänta sig att pojkarna skulle se en möjlighet att komma lindrigare undan genom att påstå att man blivit förledda. Det förekom också, men då gällde det alltid personer i ungefär samma ålder. En förklaring skulle förstås kunna vara att pojkarna helt enkelt inte vågade eller ville ange vuxna män, allra minst om det var frågan om hus-

bonden eller fadern. Men minderåriga vittnen och ryktesspridare förekommer trots allt i det övriga materialet.

Nu står det ju var och en fritt att göra vilka tolkningar som helst. Lövkrona hänvisar till ett allmänt resonemang om landsbygdsbarns intryck av djurens sexualitet i ett litteraturavsnitt vars enda referens i denna fråga visar sig vara en Sifo-undersökning från 1960-talet som visade att kunskaperna om sex och fortplantning var större i städerna än på landsbygden!⁶ Men vill man dra paralleller med moderna förhållanden finns det ju trots allt sexologiska undersökningar att tillgå. I den så kallade Kinsey-rapporten som grundar sig på omfattande intervjuer utförda i olika delar av USA i slutet av 1940-talet, konstateras att sexuella kontakter med djur var en utpräglad agrar och huvudsakligen manlig företeelse.⁷ Kvinnliga kontakter förekom, men i mycket liten omfattning jämfört med män, och hade för det mesta också en annorlunda karaktär. Den manliga debuten begicks tidigt — en tredjedel före nio års ålder, de allra flesta före femton och så gott som samtliga före tjugo års ålder. Det var inte ovanligt att pojkarna agerade i grupp. Antalet aktiva personer var störst i de tidiga tonåren, för att sedan avta och sjunka kraf-

tigt efter tjugooårsåldern. Iakttagelser av djurens parning spelade en betydelsefull roll som inspirationskälla liksom historier och samtal om kamrater och andra som hade begått gärningen. Det är alltid vanskligt att göra jämförelser mellan olika kulturer och tidsepoker, men Kinsey-rapporten visar att min tolkning av närheten till djuren och den roll som pojkar och ynglingar spelade i varje fall inte är orimlig.

Tidelag och manlighetsideal

Hade då manlighetsidealet ingen betydelse för tidelagshandlingen? Jovisst, det ena utesluter inte det andra. Redan de skillnader mellan könen som redovisas i Kinsey-rapporten visar att närhetsrelationen inte tillägnades på samma sätt av flickor och pojkar. Ett manlighetsideal som betonar aktivitet, initiativ och dominans har förmodligen uppmuntrat unga pojkar till ett mer aktivt och påträngande förhållningssätt till djuren. Tidelag blev ännu mera tänkbart. Inger Lövkrona har rätt när hon hävdar att det finns ett positivt samband mellan tidelagshandlingen och manlighetsidealet, men jag tror att hon har fel när hon vill förlägga tonvikten i detta samband till vuxenåldern och göra manlighetsidealet till tidelagshandlingens avgörande (och enda?) förutsättning. Den bild hon tecknar av den kulturella konstruktionen av manlig sexualitet i 1600- och 1700-talets Sverige som aggressiv, instrumentell och superpotent med våldtäkten som näst intill ideal, måste underbyggas mer. Analysen av folkdiktmaterialet bör vara ett steg i en bredare empirisk undersökning av olika typer av historiskt källmaterial. Om man vill spekulera, så var kanske den ensidigt instrumentella och penetrerande sidan av manligheten som mest aktuell i pojk- och ynglingaåldern då den egna förmågan skulle utforskas och testas. I vuxen ålder däremot

kan dessa inslag ha balanserats av andra komponenter i mansidealet och just därigenom blivit föremål för grovkorniga skämt och gåtor.

Vår bild av tidelagshandlingens karaktär och förutsättningar skiljer sig alltså markant. Medan jag betonar att handlingen först och främst måste förknippas med en ungdomlig utforskande sexualitet vars viktigaste förutsättning var närheten till djuren, vill Lövkrona i stället koppla handlingens kulturella ursprung till vuxenåldern och mansidealet. Tidelag var enligt Inger Lövkrona ett sätt för män att få bekräftelse på sin manlighet. Man kan fråga sig inför vem? Kräver inte en bekräftelse ett visst mått av visad uppskattning från omgivningen? Men den nonchalanta och manligt skrytsamma attityd över sexuella bedrifter som man ibland kan hitta i rättsprotokoll angående olika lägersmål, och till och med i samband med våldtäkt, lyser med sin frånvaro.⁸

Det finns inga tecken på att tidelagshandlingen skulle ha varit en källa till manlig prestige utom möjligen bland mycket unga pojkar. Tvärtom! Vid sidan av förskräckelse, avsky och vämjelse kunde omgivningen också reagera med löje. I flera rannsakingar framkommer att gärningsmannen/den misstänkte upplevde hur vittnen och omgivningen "apades" och "gäckades" med honom — man log, pekade finger eller skrattade öppet.⁹ Löjet framkom också i öknamn och anspelningar — drängen Anders Svensson beklagade sig till exempel inför rätten över att hundvalpen i Hagetorp kallades för Sven och han själv för Hagetorpshundens fader.¹⁰ Ett löjets skimmer vilar över uttryck som att tidelagaren hade "tagit tjänsten av bockarna" och "ämbetet av tjuren".¹¹ Inte ens bland pojkarna var handlingen helt oproblematisk: "Nej... då får vi inte gå till de andra gossarna ty de göra narr av oss" svarade en trettonårig pojke när hans fjortonårige kamrat frågade om de

skulle "göra som gossarna i Kolsebro" där "den ena hölt och den andra lopp med en fåra".¹² Förlöjligandet av manliga förehavanden brukar vara ett tecken på att maskuliniteten är hotad. Det gällde troligen också för tidelagaren. Det är i varje fall en hypotes som jag har formulerat och uttryckt i olika sammanhang.¹³

Den hotade maskuliniteten

Den löjlige tidelagaren väcker frågan på vilka tänkbara sätt maskuliniteten kan ifrågasättas i ett patriarkaliskt samhälle. Lövkrona utgår från dikotomin manligt aktiv—kvinntligt passiv i det isländska niden. En man skymfades genom att framställas som den passiva parten i en homosexuell akt. Den aktiva parten däremot skymfades inte — hans beteende var manligt — ett utslag av fallisk aggression. Tidelagaren var i analogi med detta också aktivt penetrerande — alltså var hans manlighet inte hotad!

Jag har utifrån socialantropologisk litteratur om Medelhavsvärldens heder och skamkultur argumenterat på liknande sätt för att tidelag kan tänkas vara ett relativt oproblematiskt fenomen i en uttalad "macho"-kultur.¹⁴ Men låter sig verkligen problematiseringen av maskuliniteten reduceras till en fråga om att penetrera eller låta sig penetreras? Redan det isländska niden är faktiskt mera sammansatt än så. I en starkt patriarkalisk kultur som den isländska kunde manligheten uppenbarligen hotas även av en omåttlig och okontrollerad sexuell aktivitet. I Orvar-Odds saga skymfas en man vid namn Sjólfur som påstås ha legat hemma vankelmodig "mellan en kalv och en slavkvinna" medan andra stred. Sjólfur betecknas som "sexgalen" — ett tecken på svaghet och omanlighet.¹⁵ Oförmågan att kontrollera sina sexuella lidelser kan kopplas till kvinnliga och djuriska drag.¹⁶ Denna lider-

lighet markeras i Sjólfurs fall inte bara av att sex ersatte strid utan också av sexualobjekt som endast gav njutning utan att kräva någon manlig prestigekamp för att erövrats och göras tillgängliga.

Liderlighetens omanliga innebörd är densamma i Saxos berättelse om Ulf-Jarls djuriska härstamning. I stället för att organisera försvaret mot svenskarna tillfredsställde han sin åtrå genom att på ett bedrägligt sätt lura den danske kungens syster till äktenskap. Därmed röjdes hos Ulf-Jarl förfadern björnens sinnelag. Björnen var sinnebild för liderlighet och glupskhet.¹⁷ Synen på den erotiska liderligheten som försvagande och feminiserande för mannen är genomgående hos Saxo och återfinns såväl i antikens grekiska moralfilosofi som i tidig modern europeisk kultur.¹⁸ Samma tema återkommer i moderna antropologiska studier av Medelhavsområdets heder och skamkultur. Så liknas till exempel den bedragne äkta mannen vid getabocken, en symbol för liderlighet och feghet i motsats till baggen som energiskt fredar sina honor från andra rivaler.¹⁹

Inte heller den falliska aggressionen mot andra män framställs som alldeles oproblematisk i de isländska texterna. I Gísla saga säger till exempel Holmgångs-Skegge att den nidfigur som han vill låta snida av sina antagonister Gisle och Kolbjörn (inbegripna i en sexuell akt) skulle stå *dom båda* till evig förhåelse. Och i Bjarnar saga berättas att när det ryktades att en liknande nidfigur hittats vid Tord Kolbeinssons gränsmärke så tyckte folk att det var "ett ont möte och att det inte var gott för någon av dem som stod där men värst för den som stod främst". Det har diskuterats en hel del hur framställningen av den aktiva parten i dessa och liknande nidepisoder egentligen skall tolkas. Sørensen som Lövkrona hänvisar till i övrigt, tolkar niden som att den aktiva parten framställs/uppfattas som ociviliserad (icke-

mänsklig, primitiv) och illojal (en som grovt förödmjucar och sviker en vän eller frände) men också i någon mening som otuktig eller "pervers". Den sistnämnda innebörden skulle vara av kristet ursprung, medan det ociviliserade och illojala ryms inom ramen för den ursprungligt hedniska uppfattningen om manliga dygder. Bägge dessa aspekter ingick enligt Sørensen i begreppet *ergi* på 1300-talet.²⁰ Det intressanta är att den aktiva rollen också i detta sammanhang har kunnat framställas som skamlig för utövaren. Detta väcker frågan om hur det omanliga skall definieras. När blir ifrågasättandet av ett specifikt manligt ideal eller en egenskap ett ifrågasättande av manligheten? Kan man tala om omanlighet i vid respektive i mera snäv sexuell bemärkelse?

Vad jag vill ha sagt är att saken knappast är så enkel som att ett aktivt penetrerande beteende alltid verkar bekräftande för manligheten. Potensen, den rent fysiska förmågan till sexuell penetration är en för snäv definition av maskuliniteten. Vad man "satte på" var inte helt betydelselöst. Även i en kultur med ett aggressivt, starkt artikulerat mansideal är det tänkbart att tidelagshandlingen har kunnat betecknas som omanlig, kopplad till djuriskhet och bristande självkontroll på det sätt som det isländska *nidet* antyder. Var då detta grunden också för det löje som den svenske tidelagaren utsattes för i Sverige? Det verkar mindre troligt. Det krigiska mansidealet och kopplingen mellan liderlighet och omanlig feghet var knappast aktuell på samma sätt i 1600- och 1700-talens Sverige som i det medeltida Island. Då finns det andra tänkbara hot mot manligheten som antagligen hade större giltighet.

Tidelag och manbarhet

Maskuliniteten hotades inte bara av ett visst tillskrivet sexuellt beteende (symboliskt

eller verkligt) utan som bekant också när en man övertog kvinnliga arbetssysslor. När det gällde boskapsskötseln var arbetsdelningen i Sverige i lika stor utsträckning en arbetsdelning mellan åldersgrupper som mellan könen. Ålder och ålderskillnader har haft stor betydelse för manlig och kvinnlig social prestige inom det västeuropeiska samhället där både kvinnor och män gifte sig sent.²¹ I femton—sextonårsåldern (antagligen i samband med puberteten) blev det skamligt för pojkar att gå vall, ungefär samtidigt inträdde pojken i ynglingalaget. Under ynglingatiden var det viktigt att markera distans till pojkarna och i stället visa prov på manlighet. Den biologiska manbarheten måste bekräftas kulturellt och socialt. Det skedde till exempel genom olika styrkeprov och inte minst i rollen som friare. "Hel karl" blev man inte förrän i samband med giftermålet.²²

Det tolkningsförslag som jag har formulerat går i korthet ut på att det löjliga och problematiska hade sitt ursprung i tidelagshandlingens starka förknippning med pojkar. Grunden för detta var vallgångens karaktär av barnarbete och frånvaron av en manlig herdekultur i Sverige med vilken tidelagshandlingen kunde identifieras. När ynglingar eller vuxna män utförde sysslor eller handlingar som förknippades med pojkar ifrågasattes manligheten precis som när kvinnliga sysslor eller sexualroller övertogs. Hotet mot maskuliniteten kom i detta fall inte från feminiseringen utan från associationen till den omogna pojken.

Hotet underströks ytterligare av ynglingaårens karaktär av övergångstid och prövotid med återkommande manbarhetsprov och prestigekamp. I den kampen var det knappast kalvar och kor som gällde, utan sådant som prov på fysisk styrka och framgång hos pigorna. Det gällde inte minst i norra och mellersta Sverige där frieriet organiserades av ungdomen. Antagligen är det

också mot denna bakgrund man skall se skymfningar som innebar att ynglingar och män tvingades kyssa ston eller låstes in i fähus och svinstior (det sistnämnda nämns av Sigurd Erixon som exempel på ynglinga-lagets bestraffning av pojkar som smugit sig med bland friarna). Den som inte ansågs duga som yngling eller karl hänvisades till att "fria i föjset" (fähuset) eller gifta sig med märren.²³ Tidelag var något för omogna pojkar och förlorarna i konkurrensen om flickorna! Detta tror jag var en grundläggande innebörd i den kulturella konstruktionen av tidelagshandlingen i Sverige.

Ambivalens och tvetydighet

Därmed kan de olika posterna i den inledande frågan om den manliga ambivalensen till djur sammanställas. På den positiva sidan fanns närheten till djuren som var starkast under barndomen och gjorde handlingen tänkbar. Vidare, det rådande mansidealets betoning av aktivitet, penetration och potens, och till sist också sexuell frustration (något som inte kan uteslutas i enskilda fall, även om det inte kan vara någon allmän förklaring till vare sig tidelaget som fenomen eller rättsprocessernas ökning). På den negativa sidan blandades rädslan för straff och evig fördömdelse med omgivningens reaktioner av avsky, vämjelse och löje och ångesten inför möjligheten av en avkomma.

Ambivalensen utgår från den presumtive tidelagarens ståndpunkt och måste skiljas från omgivningens bild. Arbetsdelningen och vetenskapen om mäns ambivalenta känslor blev i omgivningens ögon en *tvetydighet* i mannens relationer till djur. Jag tror att det var så att "alla" egentligen visste att det kunde hända ett och annat i vallskogen, men att detta inte togs så allvarligt så länge det rörde sig om småpojkar. Vallpojarna var svåra att ersätta i den traditionella arbets-

ekonomin. Samtidigt innebar medvetenheten om att många "hållit på" under pojkåren att extra uppmärksamhet riktades mot ynglingar och män i misstänkta situationer. Det löjliga och omanliga bidrog till att öka talet och medvetenheten om tidelagshandlingen, men det är tveksamt om det också utgjorde en direkt motivering till angivelser. Det gjorde däremot, tror jag, en annan och framför allt kvinnlig uppfattning av handlingen. Kvinnor dominerade som vittnen och angivare och det är troligt att kvinnors starka samhörighet med framför allt kor innebar att tidelagshandlingen uppfattades som ett direkt övergrepp, kanske inte bara riktat mot kon utan också symboliskt mot kvinnokönet. Studiet av genussystemet i agrarsamhället måste kanske på detta sätt utvidgas till att också omfatta djur, det vill säga kulturella konstruktioner av djurs manliga och kvinnliga egenskaper.

Den viktigaste direkta anledningen till angivelser var dock utan tvekan handlingens syndiga karaktär. På den punkten är vi kanske inte så oense. Men dåtidens människor uppfattade knappast tidelagshandlingen som syndig främst för att den var utomäktenskaplig (kyrkotukt och principen att likställa synd med brott var för övrigt inte något som infördes först på 1600-talet). Rannsakingarna vittnar snarare om att det var föreställningen om tidelag som en dödssynd som väckte Guds omedelbara vrede, som drev folk att bekänna och ange. I förordningar och rättspraxis markerades detta genom att tidelag sammanfördes med vissa andra brott vilka betraktades som särskilt grova och inte kunde benådas "utan Guds synnerliga förtörmelse och de enfaldigas förargelse".²⁴

Ett ökat folkligt accepterande av den äktenskapliga sexualiteten som den enda legitima har utan tvivel haft betydelse för synen på tidelagshandlingen, men knappast så att tidelaget blev syndigare i folks ögon eller att man alltmer upprördes över att

"äktenskapet skymfades". Det är mer troligt att intoleransen uttrycktes just som en ytterligare betoning av handlingens omanliga innebörd. Detta var enligt vissa historiker vad som hände med den folkliga synen på homosexuella handlingar i England under tidig modern tid. När den äktenskapliga heterosexuella normen alltmer befästes kom den olika betoningen av den aktiva respektive passiva rollens negativa konsekvenser att suddas ut. Alla män som visade sexuellt intresse för sitt eget kön stämplades i fortsättningen som feminina och omanliga oavsett vilken roll de spelade.²⁵

På motsvarande sätt kan en ökad betoning av den äktenskapliga normen ha förstärkt och utvidgat tidelagshandlingens negativa innebörd för den manliga prestige. Det omogna och otillräckligt karlaktiga kan ha förstärkts ytterligare. Äktenskapet markerade ju det slutliga inträdet i vuxenvärlden. Men man kan också tänka sig att tidelagshandlingen allt mer kom att relateras till mental efterblivenhet och andra karaktärsdrag som uteslöt framgångar hos det motsatta könet och ett respektabelt äktenskapligt liv. Bilden av den typiske tidelagaren skulle ha förskjutits från vallpojken till den

lokala byfånen för att på sikt förknippas med modernare kategorier som den degenererade och perverse. En grund för en sådan utveckling fanns i så fall redan i den gamla arbetsdelningen där de fåtaliga vuxna män som gick i vall i regel var svagsinta och handikappade. Även självangivelser gjorda av förvirrade och senila personer kan ha bidragit till en sådan förändring.

Men detta är bara en hypotes som liksom mycket annat i tesen om tidelagets omanliga innebörd måste prövas i en bredare empirisk undersökning. Vetskapen om detta är en förklaring till att funderingarna om den hotade maskuliniteten till sist kom att hamna utanför avhandlingen, men det innebär inte att ambitionen att driva undersökningen vidare har övergivits.

Den hotade maskuliniteten som forskningsobjekt

En forskning som tar sin utgångspunkt i den hotade maskuliniteten skulle kanske kunna kallas för "mansforskning". Genom att studera på vilka sätt och i vilka situationer som maskuliniteten har ifrågasatts i en kultur kan

inte bara det problematiska i manligheten belysas utan också spelet mellan könen och grundvalarna för manlig makt och auktoritet. Ett sådant forskningsperspektiv har föreslagits för rätt länge sedan i en artikel av Orvar Löfgren och det utgör också ramen för en fortsatt utveckling av avhandlingsämnet.²⁶

Utgångspunkten skulle vara att koppla genus till social prestige som föreslagits av antropologerna Sherry Ortner och Harriet Whitehead.²⁷ Enligt Ortner och Whitehead finns det en grundläggande kulturell tendens att uttrycka skillnader mellan manligt och kvinnligt i dikotomier där det kvinnliga underordnas det manliga. Oftast sker det på ett sätt som innebär att kvinnlig prestige knyts till privatsfären och mera handlar om sexualitet och skam, medan manlig prestige vanligen förknippas med det offentliga och uttrycks i termer av social nytta och heder. Hur skarpt denna dikotomi har uttryckts och i vilken utsträckning den har genomsyrat det sociala livets olika sfärer har däremot varierat och i sin tur påverkat vad som har ansetts hotande för maskuliniteten. Det isländska nidet ger exempel på en typ av hot som också har beskrivits som ett vanligt tema i Medelhavsområdets heder och skamkultur med kontinuitet ända från antiken.²⁸ I svensk medeltida lagstiftning däremot finns endast svaga spår av det isländska nidet och vad jag vet förekommer anspelningar på passiv homosexualitet knappast i ärekränkingsmål på 1600- och 1700-talen. Historiskt sett har det över huvud taget varit mycket tyst i Sverige om homosexuella handlingar medan rättegångar i sådana mål inte varit ovanliga i Syd-europa.²⁹ Å andra sidan tycks den stora svenska uppmärksamheten kring tidelagshandlingen ha varit speciell jämfört med övriga Europa, åtminstone om man ser till den rättsligt offentliga diskursen och räknar i antal rättsprocesser.

Man skulle kunna anta att ju starkare skillnaden mellan könen uttrycks i dikotomier som aktiv—passiv, privat—offentlig, heder—skam, desto större framstår hotet mot maskuliniteten från feminisering och desto större relevans för fallisk aggression och anspelningar på passiv homosexualitet i kränkande syfte. Homosexuella handlingar skulle antagligen vara ett framträdande tema i problematiseringen av maskuliniteten. I en kultur där den kulturellt konstruerade dikotomin mellan könen är mindre uttalad, kan ålder och arbetsliv tänkas spela en mer framträdande roll som grund för kvinnlig och manlig prestige och för hotet mot maskuliniteten, vilket i Sveriges fall skulle ha öppnat möjligheterna för en intensivare problematisering av tidelagshandling. Kan de historiska skillnaderna i den rättsliga och offentliga uppmärksamheten kring manliga sexuella handlingar på detta sätt kopplas till skillnader i genussystem och könsideologier som i sin tur kan hänföras till olika demografiska och sociala strukturer? Det vore i varje fall en hypotes väl värd att pröva i ett bredare europeiskt perspektiv.³⁰

Noter

¹ Se framför allt "Peasants against Nature; Crossing the Boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden", *Journal of the History of Sexuality* 1991, vol. 1, no. 3, också publicerad i John C. Fout (ed.), *Forbidden History. The State, Society and the Regulation of Sexuality in Modern Europe*, Chicago 1992. Uppsatsen har för övrigt presenterats på en workshop i Lund i maj 1989. Se också min artikel i *Historisk tidskrift* 1985, "Tidelagstabuet i 1600- och 1700-talets Sverige. En forskningsansats" för ett resonemang om vad som hotade kvinno- respektive mansrollen i 1600- och 1700-talets svenska samhälle.

² Liliequist (1992), tabell 3, s. 49.

³ Detta är den gängse definitionen av begreppet yngling som görs av till exempel Erixon (1921), s. 98.

⁴ Mitterauer (1993), s. 4 f. angående senare manlig pubertetsålder i historien.

- ⁵ Ett flertal exempel finns samlade i *Becchius—Palmerantz' juridiska samlingar volym 7, Juridica I*, RA.
- ⁶ Se Lövkrona not 8. Hänvisningen gäller Frykman (1979), s. 173.
- ⁷ Kinsey et al. (1948), s. 261 f., s. 289 ff., s. 459 ff., s. 667 ff.; Kinsey et al. (1953), s. 502 ff.
- ⁸ Se Liliequist (1985) för exempel och resonemang om förekomsten respektive avsaknaden av en skyddande manlig dubbelmoral. För skryt i samband med våldtäkt se Skrivelse från Svea Hovrätt 14. 9. 1683, *Gävleborgs länsstyrelse, Landskansliet*, HLA (Landsarkivet i Härnösand).
- ⁹ Skedvi ting 22. 5. 1731, *Renoverade domböcker Kopparbergs län volym 95, Svea Hovrätts arkiv*, RA (Riksarkivet); Skrivelse från Svea Hovrätt 24. 5. 1733, *Gävleborgs länsstyrelse, Landskansliet*, HLA; Snäfringe häradsting 31. 5. 1724, *Västmanlands läns domböcker, mikrofilm OP 1315*, Simtuma häradsting 4. 6. 1730, *Västmanlands läns domböcker, mikrofilm OP 1240*, Wedens häradsting 30. 6. 1746, *Elfsborgs läns domböcker, mikrofilm YZ 2363*.
- ¹⁰ Villåtinge häradsting 4. 12. 1678 f. 408 v., *Renoverade domböcker Örebro m.fl. län volym 36, Svea Hovrätts arkiv*, RA.
- ¹¹ Liliequist (1992), s. 144.
- ¹² Tjust häradsting 5. 6. 1729, *Kalmar läns domböcker, mikrofilm SR 611*.
- ¹³ Liliequist (1991).
- ¹⁴ Liliequist (1991).
- ¹⁵ Sørensen (1983), s. 25. Jmf. dens. s. 18 om dikten Grettisfaersla där de karakteristiska verben för anspelningar på homosexuell passivitet används för att beteckna hela skalan av den manliga huvudpersonen Grettirs urskiljningslösa och omåttliga sexuella aptit på allt som rörde sig, från män och kvinnor till kalvar och kor.
- ¹⁶ Sørensen (1983), s. 18 f. när termen org (argr i feminin form) användes om kvinnor var det för att beteckna skamlös lust och liderlighet; Garde (1986), s. 134 nämner särskilt geten som symbol för promiskuitet, jmf. not 19 nedan.
- ¹⁷ Saksnes Danesaga, tionde boken, s. 230 ff.; Rowland (1974), s. 32 ff. om björnen som symbol för liderlighet, glupskhet och ondska i europeisk medeltida tradition.
- ¹⁸ Strand (1980), s. 199 f.; Foucault (1986), s. 76 ff. och i synnerhet s. 78 och s. 79; Roper (1989), s. 54 ff.
- ¹⁹ Blok (1981) betonar förmågan och viljan att hävda den fysiska och personliga integriteten som avgörande för maskuliniteten på Sicilien. Till mannens integritet hör kontrollen över hustruns och kvinnliga anförvantes sexualitet. Den bedragne äkta mannens principiella svaghet och skam var att han i likhet med getabocken accepterade att dela sin hustru sexuellt med andra män. Lustan sattes före hävdandet av personlig integritet vilket just jämförelsen med getabocken anspelar på. Getabocken var inte bara känd för en ohämmad sexuell aktivitet utan också för att kunna tillåta att även den besegrade rivalen fick bestiga gethonan efter striden; Kopplingen till djuriskhet framhålls av till exempel Marvin (1984) som anför att en okontrollerad aggression och sexualitet anses jämställa mannen i Andalusien med djuren.
- ²⁰ Sørensen (1984), s. 28, ss. 51—58.
- ²¹ För en allmän översikt se Mitterauer (1993).
- ²² Erixon (1921).
- ²³ Erixon (1921), s. 102; Beteckningen "föjsfriare" för tidelagare finns till exempel belagd från Junsele socken i Ångermanland; *Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala*, uppteckning 2668: 15.
- ²⁴ Liliequist (1993), s. 253; citerat efter 1614 års rättegångsordning punkt 17. De brott som räknades upp här var kätteri (incest i närmaste led), tidelag, våldtäkt, barnamord, uppenbart mord, röveri och dråp under vissa omständigheter.
- ²⁵ Trumbach (1985).
- ²⁶ Löfgren (1982).
- ²⁷ Ortner & Whitehead (1981).
- ²⁸ Se till exempel Brandes (1981). Kontinuiteten bakåt har hävdats av framför allt Cohen (1987).
- ²⁹ De enda motsvarigheterna i de svenska landskapslagarna till den isländska/västnorska nidlagaftningen finns i den så kallade Hednalagen och Äldre och Yngre Västgötalagens stadganden om okvädningsord. Här återfinns kopplingen mellan feghet och omanlighet och beskyllningar för passiv homosexualitet men i Västgötalagarna finns också i motsats till den isländska och norska lagtexterna stadganden i liknande ordalag som tillvitelser för tidelag. Vad lagtexten i Äldre Västgötalagen faktiskt utsäger och som Lövkrona inte alls reflekterar över när hon citerar just detta lagstycke, är att en tillvitelse för tidelag förutsattes vara djupt kränkande för en man redan i 1300-talets Västergötland. För en översikt av lagtexterna på detta område se Nelson (1944). Homosexuella handlingar nämns inte i 1734 års lag, något som har uppmärksammat av Träskman (1990). Träskmans framställning av den rättsliga diskursen behöver dock kompletteras och hans huvudtes om att homosexuella handlingar ansågs som mindre farliga i Sverige för att de till skillnad från tidelag inte ansågs kunna leda till någon avkomma, är minst sagt diskutabel (se närmare i en kommande artikel). För den rättsliga uppmärksamheten kring och bestraffningen av homosexuella

handlingar i Sydeuropa se till exempel Ruggiero (1985) och Monter (1990).

- ³⁰ Inom historisk demografisk forskning har man till exempel talat om ett speciellt "mediterrant" familje- och äktenskapsmönster som bland annat skulle skilja sig från det västeuropeiska genom lägre giftemålsåldrar för framför allt kvinnor och ett större åldersspann mellan makarna, vilket i sin tur skulle kunna kopplas till en starkare artikulera manlig auktoritet i äktenskapet och en större betoning av kvinnlig kyskhet och krav på oskuld före äktenskapet. För en översikt av diskussionen om Medelhavsområdets eventuella säregenhet och ett närmande mellan historisk demografi och antropologi se Kerzer & Brettell (1987). Den hotade maskuliniteten som forskningstema, är i högsta grad aktuell i min pågående studie av kränkningar och förolämpningar som finansieras av HSFR inom ramen för projektet "En svensk moralhistoria för nya tiden i tvärvetenskapligt och komparativt perspektiv".

Litteratur

- Blok, A., 1981. "Rams and Billy-Goats: A Key to the Mediterranean Code of Honour." I: *Man* 16:3.
- Brandes, S., 1981. "Like Wounded Stags: Male Sexual Ideology in an Andalusian Town." I: Ortner, S. and Whitehead, H. (eds.) *Sexual Meanings: The Cultural Construction of Gender and Sexuality*. Cambridge.
- Cohen, D., 1987. "Law, Society and Homosexuality in Classical Athens." I: *Past and Present* 117.
- Erixon, S., 1921. "Ynglingalaget. En gengångare i samhället." I: *Fataburen*. Stockholm.
- Foucault, M., 1986. *Sexualitetens historia 2. Njutningarnas bruk*. Stockholm.
- Frykman, J., 1979. "Könslivet." I: Frykman, J. och Löfgren, O. (red.) *Den kultiverade människan*. Lund.
- Gade, K. E., 1986. "Homosexuality and Rape of Males in Old Norse Law and Literature." I: *Scandinavian Studies* 58:2.
- Kertzer, D. and Brettell, C., 1987. "Advance in Italian and Iberian Family History." I: *Journal of Family History* 12.
- Kinsey, A. et al., 1948. *Sexual Behaviour in the Human Male*. Philadelphia and London.
- Kinsey, A. et al., 1953. *Sexual Behaviour in the Human Female*. Philadelphia and London.
- Liliequist, J., 1985. "Tidelagstabuet i 1600- och 1700-talets Sverige. En forskningsansats." I: *Historisk tidskrift* 3.
- Liliequist, J., 1991. "Peasants against Nature: Crossing the Boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden." I: *Journal of The History of Sexuality* 1:3, omtryckt i Fout, J. (ed.) (1992) *Forbidden History. The State, Society and the Regulation of Sexuality in Modern Europe*. Chicago.
- Liliequist, J., 1992. *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (diss.). Stencil, Historiska institutionen, Umeå universitet.
- Löfgren, O., 1982. "Kvinnfolksgöra — om arbetsdelning i bondesamhället." I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3.
- Martin, G., 1984. "The Cockfight in Andalusia, Spain: Images of the Truly Male." I: *Anthropological Quarterly* 57:2.
- Mitterauer, M., 1993. *A History of Youth*. Cambridge.
- Monter, W., 1990. *Frontiers of Heresy. The Spanish Inquisition from the Basque Lands to Sicily*. Cambridge.
- Nelson, A., 1944. "Envig och ära. En studie över ett fornsvenskt lagfragment." I: *Saga och Sed*. Uppsala.
- Ortner, S. and Whitehead, H., 1981. "Introduction: Accounting for Sexual Meanings." I: Ortner, S. and Whitehead, H. (eds.) *Sexual Meanings: The Cultural Construction of Gender and Sexuality*. Cambridge.
- Roper, L., 1989. "Will and Honour: Sex, Words and Power in Augsburg Criminal Trials." I: *Radical History Review* 43.
- Rowland, B., 1974. *Animals with Human Faces. A Guide to Animal Symbolism*. London.
- Ruggiero, G., 1985. *Boundaries of Eros. Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*. New York, Oxford.
- Sakes Danesaga, Saxo Grammaticus' Gesta Danorum i dansk översättning av Jørgen Olrik. København 1911.
- Strand, B., 1980. *Kvinnor och män i Gesta Danorum* (diss.). Kvinnohistoriskt arkiv 18. Göteborg.
- Sørensen, P., 1983. *The Unmanly Man. Concepts of Sexual Defamation in Early Northern Society*. Odense.
- Trumbach, R., 1985. "Sodomitical Subcultures, Sodomitical Roles, and the Gender Revolution of the Eighteenth Century: the Recent Historiography." I: *Eighteenth-Century Life* 9.
- Träskman, P. O., 1990. "Om 'menniskior som af sathan och sin onda begjærelse låter förföra sigh'." *Historisk Tidskrift för Finland* 2.

Summary

*Bestiality and the Threat to Masculinity:
A Response*

Inger Lövkrona is right in criticizing me for having neglected the cultural construction of male sexuality in my dissertation on the crime of bestiality in 17th-

and 18th-century Sweden. However, Lövkrona is incorrect in claiming that it was chiefly younger men who were brought before the courts on this charge. Youths between the ages of fifteen and nineteen comprised by far largest group of accused, which may have been a reflection of actual conditions, while the low percentage of boys is most likely a serious underestimation of actual activity. There is no evidence of any double morality which protected mature men from being accused. Instead, the act of bestiality should be related to a youthful and experimental sexuality whose most significant prerequisite was proximity to domestic animals. Lövkrona wishes to find a connection between the cultural origins of the act of bestiality with maturity and the reigning male ideal.

According to Lövkrona, bestiality was a way for grown men to confirm their masculinity. However, there is no evidence that the act of bestiality was a source of male prestige. Quite the contrary; aside from arousing feelings of shock, abhorrence and disgust, the main reaction of the community was ridicule. My

interpretation implies that this ridicule had its origins in the fact that the act of bestiality was intimately associated with little boys. The basis for this attitude was the perception of clearing out the stables as children's work, along with the absense of a male shepherding culture in Sweden with which the act could be identified. When youths or young men performed chores or acts which were associated with little boys, it raised doubts about their masculinity, as when they took over female chores or sexual roles. In this case, the threat towards masculinity came not from "feminization", but from association with pre-pubertal boys. This threat was further underlined by the nature of youth as a period of transition and experimentation featuring recurrent tests of manhood and struggles for prestige. In this struggle, shows of physical strength and success with mild maids was what mattered. Bestiality was something for immature boys and the losers in the competition for girls. In early modern Sweden, this was a significant factor in the cultural construction of the act of bestiality.

Övers. Stephen Fruitman

Stöd utgivningen av
KULTURELLA PERSPEKTIV

Prenumerera!

150 kronor för fyra nummer 1993

Postgiro 65 33 59 – 0